

KÜZDELEM A KULTÚRÁÉRT ÉS A KULTÚRA ELLENÉBEN

SÖREN KIERKEGAARD ÉS REGINE OLSEN¹

Fair youth, beneath the trees, thou canst not leave
Thy song, nor ever can those trees be bare;
Bold lover, never, never canst thou kiss,
Though winning near the goal – yet do not grieve;
She cannot fade, though thou hast not thy bliss,
For ever wilt thou love and she be fair!

Keats: Ode on a Grecian Urn.²

1.

A gesztus életértéke! Más szóval: a formák értéke az életben, a formák életadó, életfokozó értéke. A gesztus talán csak a félreérthetetlenül valamit kifejező mozdulat, és a forma talán csak az abszolútságnak egyetlen útja az életben; az egyetlen, ami megáll magában, ami valóság és több a pusztá lehetőségeknél.

A gesztus az egyetlen, ami az életet kifejezi – de lehet-e egy életet kifejezni? Nem az-e a tragédiája minden életművészetnek, hogy levegőből akar kristálypalotát építeni, hogy valóságokká akarja összekovácsolni a lélek légies lehetőségeit? Hogy emberek között, lelkek találkozásain és elválásain keresztül és belőlük a formák hídjait akarja megépíteni? Vannak-e gesztusok egyáltalában, van-e értelme a forma fogalmának az életre alkalmazva, az élet perspektívájából nézve azt?

Kierkegaard azt mondta egyszer, hogy a valóság semmi összefüggésben nincs a lehetőségekkel, és mégis egy gesztusra tette fel egész életét. Minden írása, küzdelme és kalandja csak háttere valahogyan ennek a gesztusnak, csak arra való volt talán, hogy még élesebb tisztasággal emelje ki azt az élet rendetlen sokféleségéből. Miért tette? Hogyan tehette? Éppen ő, akinél élesebben kevesen látták minden motívum ezeroldalúságát és ezer oldalra forgathatóságát; ő, aki oly tisztán látta, hogyan megy át minden dolog a másikba, az ellenkezőbe, és milyen áthidalhatatlan szakadékok nyílnak meg – ha igazán odanézzünk – az alig megkülönböztethető átmenetek közt. Miért tette? Talán: mert a gesztus mégis primitív erejű életszükséglet. Talán: mert aki „becsületes” akar lenni (egyik legtöbbet használt szava ez), annak ki kell erőszakolnia az élettől az egyértelműséget; annak oly erősen kell megfogni ezt az örökké alakot cserélő Proteuszt,³ hogy ne mozdulhasson többet, hogy igaz ígéret mondjon neki magáról. A gesztus talán – hogy a Kierkegaard dialektikájával fejezzem ki magamat – a paradoxon; az a pont, ahol összeérnek valóság és lehetőség, matéria és levegő, véges és határtalan, forma és élet. Vagy még pontosabban és még közelebb a Kierkegaard kifejezéstechnikájához: a gesztus az ugrás, amellyel a lélek az egyikből a másikba jut,

¹ Lukács György az élet átesztétizálásának problematikusságát demonstrálja a dán bölcselő, Kierkegaard példáján. Élet és tragikum (*A tragédia metafizikájából* ismert) antinómiája érvényesül itt is, és a kettő határsértése megkérdőjelezi Kierkegaard tragikus áldozatát. [V. A.]

² Szép ifjú, nótád tündér lomb alatt
örökre szól s örök a lomb a fán!
S te, vad szerelmes, kinek ajakad
bár oly közel, édes célt mégsem ér,
ne bánd, bár vágyad kéjt hiába kér,
örök, szép vágy lesz s nem hervad a lány!

Keats: *Óda egy görög vázához* (Tóth Árpád fordítása) [Kiadó]

³ az alakját sokféleképpen változtatni tudó tengeri isten az ókori görög mitológiában [V. A.]

amellyel a valóság mindig relatív tényeit elhagyva, a formák örök biztosságait eléri. A gesztus – egyszóval – az az egyetlen ugrás, amellyel az abszolútumok lehetőkké válnak az életben; a gesztus az élet nagy paradoxona, mert csak az ő megmerevedett örökkévalóságában fér el és válik igazán valósággá annak minden továtűnő pillanata.

És aki nemcsak játszik az étellel, annak kell a gesztus, hogy a játék minden oldalra forgathatóságánál igazabb legyen az élete...

De van-e, lehet-e igazán gesztus az étellel szemben? Nem öncsalás – ha heroikusan szép öncsalás is – mindenkitől azt hinni, hogy egy tettében, egy odafordulásában vagy elfordulásában, megvan a gesztus szoborrá szilárdult, kétségtelen erővel mindent magába záró volta?

2.

1840 szeptemberében történt, hogy Sören Aaby Kierkegaard, magister artium⁴ eljegyezte Regine Olsent, Etatsrath Olsen tizennyolc esztendő leányát. Alig egy évvel később felbontotta az eljegyzést. Elutazott Berlinbe, és mikor visszajött Koppenhágába, bizarr különc módjára élt ott, aki különös viselkedése miatt az élclapok állandó alakja lett, és akinek – álnevek alatt megjelenő – írásait szellemességükért csodálták egyaránt, a legtöbben gyűlölték „erkölcstelen” és „frivol” tartalmukat. A későbbi írások már nyiltabb ellenségeket szereztek neki, az egész uralkodó protestáns egyházat, amellyel vívott kemény csatája közepette – azt vitatta, hogy az egész mai egyház nem keresztény, sőt tönkreteszi annak lehetőségét, hogy valaki keresztény legyen – halt meg.

Regine Olsen már több évvel azelőtt hozzáment egy régi imádójához.

3.

Mi történt itt? Kimeríthetetlen számú a magyarázat, és Kierkegaard minden írásának, levelének és naplójának megjelenése könnyítette a magyarázatokat, és nehezítette a megértését annak, ami történt, és jelentőségének átérzését a Sören Kierkegaard és a Regine Olsen életére és életében.

Kassner – aki felejtethetetlen és felülmúlhatatlan szavakban beszél Kierkegaardról – leint minden magyarázatot. „Kierkegaard”, írja, „hat sein Verhältnis zu Regine Olsen gedichtet und wenn ein Kierkegaard sein Leben dichtet, so tut er es nicht um die Wahrheit zu verbergen, sondern um sie überhaupt sagen zu können.”⁵

Nincsen magyarázat, mert ami van, több mint magyarázat: egy gesztus. Kierkegaard azt mondta: „Ich bin schwermütig”;⁶ azt mondta: egy egész örökkévalósággal túl öreg voltam az ő számára; azt mondta: az én vétkem, hogy kiragadtam őt magammal a nagy árba; azt mondta: ha nem lenne az én életem egy nagy penitencia,⁷ ha nem lenne nálam a vita ante acta,⁸ akkor...

És elhagyta Regine Olsent, és azt mondta, hogy nem szereti, hogy sohasem is szerette igazán, hogy ő olyan ember, akinek játékos szeszélye számára minden pillanat új embereket és új viszonyokat kell hogy hozzon. És írásainak nagy része

⁴ (itt) a művészetek tanára (tudományos fokozat) [V. A.]

⁵ Kierkegaard költészetté formálta Regine Olsenhez való viszonyát, és ha egy Kierkegaard az életét költészetté formálja, akkor ezt nem azért teszi, hogy elrejtse az igazságot, hanem azért, hogy egyáltalán ki tudja mondani. [Kiadó]

⁶ búskomor vagyok [Kiadó]

⁷ vezeclés [V. A.]

⁸ élet a cselekedetek előtt [Kiadó]

hangos erővel hirdette ezeket a szavait, és ahogy beszélt, és ahogy élt, mind azért volt, hogy ezt aláfessék, hogy biztossá tegyék Reginének ezt a hitét.

...És Regine hozzám egy régi imádójához, és Sören Kierkegaard ilyeneket írt a naplójába: „Ma egy szép lányt láttam, de sehogy sem érdekelt. Nincs az a férj, aki hübb lehetne feleségéhez, mint én vagyok hozzá.”

4.

A gesztus: félremagyarázhatatlanná tenni a megmagyarázhatatlanul sok okból történet és sokfelé elágazó következményűt. Úgy eltávozni, hogy csak szenvedés legyen belőle, csak tragédia – ha már tragikussá lett a kettőjük találkozása –, csak összeomlás talán, de ne ingás, ne lehetőséggé foszlása minden valóságnak. Ha elveszett Regine Olsennak az, ami az életet látszott jelenteni neki, veszítse el életet betöltő jelentőségét; ha el kellett hagynia Regine Olsent annak, akit ő szeretett, legyen gazember és csábító, aki elhagyta, hogy szabadon álljon minden útja az élet felé. És mert penitenciából kellett elhagynia Sören Kierkegaard-nak az életet, legyen még nagyobb a penitencia a tényleges bünt eltakaró, lovagiasan felvett bűn álarcával.

Sören Kierkegaard-nak kellett a Regine Olsen házassága. „Jól átértette a poént”, írja, „hogy meg kellett házasodnia”; kellett hogy ne legyen ebben a viszonyban semmi bizonytalan és ingadozó, semmi „lehetőség”, csak ez: a csábító és az elhagyott lány. És a lány megvigasztalódik, és visszatalál az életbe. És a csábító maszkja alatt ott az aszkéta, aki aszkézisből merevítette meg magát ebben a gesztusban.

De a lány változása egyenes vonalban folytatása a kezdetnek, és a csábító mereven mosolygó árca mögött éppen olyan merev az aszkéta igazi arca. A gesztus tiszta, és mindent kifejez. „Kierkegaard hat sein Leben gedichtet.”⁹

5.

Az egyetlen valódi ellentét az életek között az, hogy abszolútak-e, vagy csak relatívak; hogy éles vonalban válnak-e el egymástól az egymást kizáró ellentétek, és egy percig sem marad együtt a másikkal, ami kizárja azt. Az az ellentét, hogy „vagy-vagy” formájában vannak-e felvetve az életproblémák, vagy pedig „így is-úgy is”, az igazi kifejezése annak, ha elválni látszanak az utak valahol. Kierkegaard azt mondta mindig: én becsületes akarok lenni. És ez a becsületesség nem jelenthetett kevesebbet, mint a kötelességet – a legtisztábban értelmezett – költői princípiumok szerint élni az életet; a választás kötelességét és a végig-élmény kötelességét minden úton és minden válaszúton.

De ha néz az ember, nem lát utakat és válaszutakat, és nem talál sehol sem egymástól élesen elváló ellentéteket: egymásba folyik és eggyé válik minden. És csak ha elfordítjuk szemünket valamitől, és csak nagy sokára nézünk ismét vissza rá, akkor lett valamiből valami más; sőt talán akkor sem. És a Kierkegaard egész filozófiájának minden tartalma ez volt: fix pontokat megállapítani az élet szüntelenül ingó átmenetei között, és abszolút, minőségi különbségeket az összeolvadó árnyalatok káoszában. És olyan egyértelműekké és egymástól oly mélyen különbözőkké tenni a különbözőknek találtakat, hogy a közlekedés közöttük, az átfejlődés lehetősége az egyikből a másikba ne moshassa el többé azt, ami elválasztotta őket egymástól. Tehát a Kierkegaard becsületessége a paradoxitást jelenti; azt, hogy örökké el van vágva egymástól, ami

⁹ Kierkegaard költészetté formálta az életét. [Kiadó]

nem nőtt már össze az egykori különbözőségeket végleg eltüntető új egységgé, és hogy választani kell a különbözők között, és nem lehet „középutakat” találni, és „magasabb egységeket”, amik feloldják a „csupán látszólagos” ellentéteket. Tehát nincsen rendszer sehol, mert a rendszert nem lehet élni, mert a rendszer rengeteg palota mindig, és alkotója egy szerény zugában húzódhatik meg csupán. Mert az élet nem fér bele soha a gondolkodás logikus rendszerébe, és – innen nézve – önkényes mindig a pont, ahonnan elindul, és csak önmagában abszolút, amit felépít, és az élet perspektívájából csak relatív, csak lehetőség. És az életnek nincsen rendszere. Az életben csak az egyes, a konkrét létezik igazán: létezni annyit tesz, mint különbözni. És az abszolút, az átmenetelen, az egyértelmű csak ez: a konkrét, az egyes jelenség. Az igazság csak szubjektív – talán; de bizonyos: a szubjektivitás az igazság; az egyes dolog az egyetlen létező; az „Einzelne”¹⁰ az igazi ember.

És így van az életben egypár nagy tipikussággal fixírozott lehetőségkör, Kierkegaard nyelvén a stádiumok: az esztéta, az etikus és a vallásos stádium.¹¹ És mindegyik átmenetelen élességgel válik el a másiktól, és a kapcsolat közöttük a csoda, az ugrás, a hirtelen átalakulása az ember egész lényének.

6.

A Kierkegaard becsületessége tehát: élesen külön látni mindent: a rendszert az élettől, az egyik embert a másiktól, az egyik stádiumot a másiktól. Abszolútumokat látni az életben, és nem sekély megalkuvásokat.

De nem kompromisszum-e kompromisszum nélkül látni az életet? Nem kitérés-e a mindent-meglátni-kellés elől az abszolútság ilyen leszögezése? Nem „magasabb egység”-e a stádium, és rendszer az élet rendszert tagadó volta, és az ugrás csak egy kicsit hirtelenebb átmenet a többinél? Nincs-e szigorú választás minden megalkuvásban, és kompromisszum annak legzordabb tagadásában? Lehet-e „becsületes”-nek lenni az élettel szemben, és költeménnyé stilizálni annak történéseit?

7.

A szakítás gesztusának belső becsületessége csak az lehet, hogy Regine Olsen kedvéért történt minden. És a levelek és a naplójegyzetek tele vannak ennek erősítésével; tele azzal, hogy Regine tönkrement volna, ha együtt maradnak. Mert az ő rettenetes szomorúságának sötét hallgatását soha nem törte volna meg a Regine könnyű kacagása, és elhalkult volna ez a kacagás, és fáradt súlyossággal zuhant volna le a kemény földre repülő könnyűsége – és nem lett volna haszna senkinek ebből az áldozatból. És kötelessége volt így – akármibe került is neki az emberi boldogság, az emberi létezés szempontjából – megmenteni Regine Olsen életét.

De kérdés, hogy csak a Regine Olsen életét mentette-e meg? Kérdés, hogy az, ami szerinte szükségszerűvé tette az elválásukat, nem szükségszerűnek érzett része volt-e az ő életének? Nem adott-e fel egy esetleg eredményes küzdelmet az ő nagy szomorúsága ellen, mert szerette ezt a szomorúságot, mert jobban szerette mindennél, és nem tudott volna élni nélküle? „Az én bánatom – is my Castle”,¹² írja egyszer, és

¹⁰ egyes, magányos [V. A.]

¹¹ Utalás Kierkegaard stádium-elméletére; mely szerint az igazi egyéniség különböző magatartásformákban – az esztétikai, az etikai és a vallási fokozatokban – valósulhat meg. Az esztétikai létet választó ember mintegy műalkotássá formálja életét, az etikaiit élő általános erkölcsi normáknak rendeli alá magát, míg a legmagasabb rendű, vallási stádiumba emelkedő ember (A „hit lovagja”) képessé válik arra, hogy az isteni elvek szerint éljen. [V. A.]

¹² Célzás az ismert jeligére (my house is my castle) [V. A.]

egy más helyen (pár példa ez csak a sok közül): „nagy szomorúságomban mégis szerettem az életet, mert szerettem a szomorúságomat”. És Reginéről és önmagáról: „Ő tönkrement volna; és alkalmasint tönkretett volna engem is, mert megszakadtam volna, ha felemelem. Én túl nehéz voltam neki, és ő túl könnyű énnekem, és mindegyikbe oly könnyen megszakadhat az ember.”

Vannak emberek, akiknek számára – naggyá-tételük kedvéért – örök tilalom kell hogy legyen minden, ami csak kissé hasonlít a boldogsághoz és a napsütéshez. Caroline írta egyszer Friedrich Schlegelről: „Denn manche gedeihen in der Unterdrückung, dahin gehört Friedrich – es würde nur seine beste Eigentümlichkeit zerstören, wenn er einmal die volle Glorie des Siegers genösse.”¹³ És Robert Browning megírta ezt a tragédiát, a Friedrich Schlegel tragédiáját, a *Chiappino szomorú esetében*, aki erős volt és nemes, finom és mély érzésű, amíg árnyékban állott mindig, és csupa boldogtalanság és meddő vágyakozás volt az élete. És akit balszerencséje magasabbra dobott fel, mint valaha mellőzöttségéről balgán panaszkodó álmai remélhették – és üres lett, és üresség-érzésének fájdalmát nehezen rejtik el cinikus szavai, mikor megjött a „boldogság”. (Egy lélek tragédiájának nevezte Browning ezt az összeomlást.)

És Kierkegaard talán tudta, talán érezte, hogy ez így van. Talán az a vehemens hatalmas alkotási ösztön, amit nyomban a szakítás után fájdalmi felszabadítottak benne, követelte – előre ezt az egyetlen lehetséges felszabadítását. Talán tudta benne valami, hogy a boldogság – ha elérhető – bénává tenné őt, és meddővé örök időkre. Talán attól félt, hogy a boldogság nem elérhetetlen, hogy a Regine könnyűsége mégis megválthatta volna az ő nagy szomorúságát, és boldogok lettek volna mind a ketten. De mi lett volna belőle, ha az élet elveszi tőle boldogtalanságát?

8.

Kierkegaard a szentimentális Szókratész: „szeretni, ez az egyetlen, amihez értek”, mondja: Szókratész csak felismerni és megérteni akarta a szerető embereket, és ezért nem volt probléma számára a Kierkegaard életének legfőbb problémája. „Szeretni, ez az egyetlen, amihez értek”, mondja, „csak tárgyat adjatok szerelmemnek, tárgyat! De most úgy állok, mint a nyilas, akinek végtelenségig ki van feszítve az íja, és akitől azt kívánják, hogy egy tőle öt lépésre álló célra lőjön. Nem tehetem, mondja az íjas, de állítsák csak fel kétszáz-háromszáz lépésre a célpontot...” A Keats imája ez a természethez:

*A theme! a theme, great nature! give a theme;
Let me begin my dream.*¹⁴

Szeretni! Kit lehet úgy szeretni, hogy a szeretet tárgya útjába ne álljon a szeretetnek? Ki elég erős és mindent magába fogadni tudó ahhoz, hogy abszolút, mindennél erősebb lehessen az ő szeretése? Ki olyan mindenk felett álló, hogy aki szereti, annak soha ne lehessenek jogai vele szemben, hogy annak sohase lehessen igaza vele szemben? Hogy abszolút lehessen a szeretet, ami szereti?

¹³ Mert némelyek az elnyomatásban fejlődnek, közéjük tartozik Friedrich – legjobb tulajdonságai pusztulnak el, ha egyszer övé lenne a győztes teljes dicsősége. [Kiadó]

¹⁴ Témát, Természet! Témát adj, amely
álommal büvöl el. (Fodor András fordítása) [Kiadó]

Szeretni: azt akarni, hogy sohase lehessen igaza az embernek. Így írja le a szeretést Kierkegaard. Mert minden emberi viszony örök relativitásának, ingadozásának és így kicsinyességének ez az oka: egyszer ennek van igaza, és máskor annak; egyszer ez a jobb, a szebb, a nemesebb, és máskor az. És szilárdság és félreérthetlenség csak akkor van, ha minőségben különböznek egymástól a szeretők, ha az egyik olyan magasan áll a másik felett, hogy az igaz és nem igaz kérdése – a legtágabb értelemben véve itt – még csak kérdésnek sem merülhet fel soha.

A középkor lovagi aszkézisének szerelem-ideálja ez, de romantikusabban itt is, mint máshol mindenütt. Mert Kierkegaard pszichológiai éleslátása megfosztja ezeket – az övéhez képest – naiv hitétől, mintha egy szeretett asszony, akiről lemondtak, hogy így szerethessék, vagy akár egy ilyen asszonynak soha és sehol nem létezett álomképe elég erővel különbözhetnék a valóságtól ahhoz, hogy abszolúttá tehesse a szerelmét iránta. Kierkegaard vallásosságának – úgy érzem – itt a gyökere: Isten az, akit így lehet szeretni, és csak ő az, akit így lehet szeretni. Azt írja egyszer, hogy Isten a mi posztulátumunk, amibe mi szükségből kapaszkodunk bele, hogy elviselhessük az életet. Igen, de Kierkegaard Istene oly magasan trónol minden emberi felett, olyan abszolút mélységgel válik el minden emberitől – miben lehetne ő segítségére az embernek, hogy elviselhesse az életét? Úgy érzem: ebben. Kierkegaard-nak kellett az élet abszolútsága, vitát nem tűrő szilárdsága, és szeretetének a teljes biztossággal mindenre kiáradás lehetősége. Egy olyan szeretet kellett neki, amelyben nincsenek problémák, amelyben nincs hol ez felül, hol az, nincsen hol ennek igaza, hol annak. És biztos és egyértelmű csak az, ha az embernek soha sincsen igaza, és ezt a megnyugvást csak Isten adhatja meg. „Szeretsz valakit”, írja, „és azt kívánod, hogy mindig neki legyen igaza veled szemben, de ő hűtelen hozzád, és bárhogy fáj is neked, neked van igazságod vele szemben, és ott tévedtél csak meg, hogy annyira szeretted.” És Istenhez fordul a lélek, mert nem bír meglenni szeretés nélkül, és ő megad a szeretőnek mindent, ami után szíve vágyik. „Sohasem tántorítanak el tőle kételyek, sohasem gyötör a kétség, hogy igazam is lehetne; Istennel szemben sohasem lehet igazam.”

9.

Kierkegaard trubadúr volt és platonikus, és mind a kettő romantikusan és szentimentálisan. Lelke legmélyén oltártüzek égnék az asszony-ideálnak – és ugyanezek a tüzek a megvetés máglyái ugyanazon asszonyok számára. Amikor a férfi először állott szemben a világgal, övé volt minden, ami körülötte volt, de mindig eltűnt minden egyes dolog a szeme elől, és minden lépése elvitte minden dolog mellől. És tragikus-nevetségesen halt volna éhen a világ minden gazdagsága közepette, ha nincs ott az asszony, aki az első pillanatban már meg tudta fogni a dolgokat, és ismerte hasznukat és közvetlen jelentőségüket. És megmentette az asszony a férfit az életnek – a Kierkegaard parabolájának értelmében –, de csak azért, hogy benn tartsa őt az életben, hogy odaláncolja őt annak végességéhez. Az igazi asszony, az anya, a legmélyebb ellentéte minden végtelen utáni sóvárgásnak. És Szókratész azért házasodott csak meg, és volt boldog Xantippéval, mert akadálynak érezte a házasságot az ideálok felé vezető úton, és örült a nehézségek felett kivívott győzelemnek. Úgy körülbelül, ahogy Susónál mondja az Isten: „Du fandest in allen Dingen immer etwas Widerstandes; und das ist das gewährteste Zeichen meiner Auserwählten, dass ich sie mir selber haben will.”¹⁵

¹⁵ Minden dologban találsz mindig valami ellenállót; és ez a jele az én kiválasztottaimnak, hogy magamnak akarom őket. [Kiadó]

Kierkegaard nem vette fel itt a küzdelmet. Talán meghátrált előle, talán már nem kellett neki – ki tudja? Mert a közösségek világa, az etika világa (aminek tipikus formája: a házasság) középen áll a két, a Kierkegaard lelkéhez mélyebben rokon világ között: a pusztá költészet és a tiszta vallás világa között. És ha az etikus életének fundamentuma, a „feladat” szilárd és biztos a költői élet „lehetőségeihez” képest, örökké ingadozók mégis örökös értékelései a vallásos érzések abszolútságai mellett. De ezeknek anyaga éppen úgy levegőből van, mint a költői lehetőségeké – hol az elválasztó a kettő között?

Mindegy, legalább ebben a pillanatban mindegy talán. Regine Olsen nem volt több lépcsőfoknál Kierkegaard-nak a csak-Istent-szeretés jégtemploma felé vivő útján. És hogy bűnös volt vele szemben, csak mélyíteni segítette Istenhez való viszonyát; hogy szenvedve szerette őt, hogy szenvedésekbe kergette őt, csak fokozni eksztázisait, és biztosabbá tenni járásuk egyirányúságát. És minden, ami közöttük állott volna, ha igazán egymáséi akartak volna lenni, szárnyakat adott ennek a repülésnek. „Köszönöm, hogy nem értettél meg soha”, írja egy hozzá intézett, soha el nem küldött levelében, „mert ezen tanultam meg mindent, köszönöm, hogy olyan szenvedélyesen igazságtalan voltál velem szemben; ez döntötte el az én életemet.”

Csak lépcsőfok lehetett még az elhagyott, az elérhetetlen ideállá álmódott Regine is Kierkegaard számára, de legbiztosabban az ő csúcsai felé vivő. Mint a provence-i trubadúrok asszonyimádó költészetében, a nagy hűtlenség volt az alapja az ő nagy hűségének: másé kellett hogy legyen az asszony, hogy ideál lehessen, hogy igaz szerelemmel lehessen szeretni. De az ő hűsége még mélyebb volt a trubadúrokénál – és ezért még hűtlenebb: csak alkalom volt a legmélyebben szeretett asszony is, csak út a nagy szeretet, az egyetlen abszolút szeretet, az Isten szeretete felé.

10.

Akármiért tette, amit tett Kierkegaard, ahogyan tette, azért volt, hogy megmentse Regine Olsent az életnek. Az eltaszítás gesztusa belülről akármilyen többértelmű lett legyen is, egyértelmű kellett volna hogy legyen kifelé, a Regine Olsen szemében. Kierkegaard úgy érzett: csak egy nagy veszedelem van Regine számára: a bizonytalanság. És mert nem nőhetett élet Reginének abból, hogy szereti őt, azt akarta elérni minden erővel – a maga jó hírneve feláldozásával –, hogy csak gyűlöletet érezzen mindig vele szemben. Akarta, hogy gonosz embernek érezze őt Regine, és gaz csábítóként gyűlölje az egész család, mert ha Regine meggyűlölte őt, akkor meg van mentve.

De hirtelen történt a szakítás, ha hosszú és heves jelenetek előzték is meg; hirtelen kellett Reginének más embert látni Kierkegaard-ban, mint addig látott; kellett átértékelnie az együttlét minden percének minden szavát és elhallgatását, hogy összefüggőnek érezhesse az újat a régivel, és egységesnek, egésznek, emberinek Kierkegaard-t. És az új fényben látnia most már mindent, amit azután tett. És Kierkegaard mindent megtett, hogy ezt megkönnyítse neki, hogy az újonnan képződő képek todulását egy irányba terelje; abba, amelybe ő akarta, amelyet Regine számára az egyetlen célravezetőnek látott: a maga meggyűlöltetése irányába.

Ez a háttere, az élettől kapott fénye a Kierkegaard erotikus írásainak, „a csábító naplójának” legelsősorban. Testetlen érzékiség és nehézkes, programszerű lelkiismeretlenség az uralkodó érzések bennük. Az erotikus, a szép, a csak hangulatok kiélvezéséből álló élet mint világnézet – és csak mint világnézet. Mint valami, amit Kierkegaard csak mint lehetőséget érzett magában, és aminek minden finom

elgondolása és analízise sem volt képes testet adni. A csábító lehetősége mint absztraktum bizonyos tekintetben, akinek csak a csábítás lehetősége kell, csak egy helyzet, amit előidézett és kiélvezett; akinek az asszonyok még mint élvezetek tárgyai sem kellene igazán. A csábító platóni ideája, aki olyan mélyen csak csábító, hogy szinte nem is az már igazán, aki oly távol áll minden embertől, és gondolatban oly magasan felettük, hogy amit akar tőlük, alig érinti őket, vagy ha érinti, megérthetetlen elemi csapásként nyúl bele az életükbe. Az abszolút csábító, aki az örök idegenség szorongó érzését kelti fel minden asszonyban, akihez közeledik, de aki – ezt az oldalát nem láthatta meg Kierkegaard – éppen a távolság végtelen volta miatt a komikusság határán áll minden asszony szemében, akit nem tett tönkre, hogy megjelent élete horizontján.

Mondottuk: a csábító volt a Kierkegaard gesztusa Regine Olsen számára. De a csábító lehetősége is volt Kierkegaard-nak, és a gesztus mindig visszahat a lélekre, ami dirigálta. Nincsenek üres komédiák az életben: ez talán a legszomorúbb többértelműsége az emberi viszonyoknak. Nem lehet játszani, csak azt, ami megvan, és nem lehet valamit játszani anélkül, hogy az valamiképpen bele ne nőjön az igazi, a játéktól félő gonddal külön tartani akart életbe.

Regine persze csak a gesztust láthatta, és hatása alatt – Kierkegaard legalább ezt akarta, és erre tett fel itt mindent – az ellenkezőre kellett átértékelnie egész életét. De a maguk testi valóságában átéltek csak megmérgezhetsé komédiának tudottságuk, kétségtelen, maradékot nem hagyó erővel átértékelni dolgokat nem lehet soha; csak véleményeket a dolgokról, csak értékeléseket. És amit Regine Kierkegaard-ral átélt, az élet volt, eleven valóság, és azt csak megingathatta és – emlékekben – menthetetlenül bizonytalanná tehetette a motívumok kényszerű átértékelése. Mert ha a jelen másképpen kényszerítette látnia Kierkegaard-t, ez a látás csak a jelen számára lehetett érzéki valóság, a múlté mást mondott, és nem engedte magát elhallgattatni új tudások gyenge szavaitól.

Kevéssel a szakítás után azt írja Kierkegaard egyetlen bizalmas barátjának, Boesennek, hogy ha Regine tudná, milyen aggodalmas gonddal rendezett és vezetett ő a cél felé mindent, mikor érezte, hogy szakítaniuk kell, megérezné a szeretetet ebben a gondosságban. És keveset tudunk a Regine életéről, de ezt tudjuk, hogy megérezte. Mikor, Kierkegaard halála után, hátrahagyott írásait olvasta, ezt írja Lund orvosnak, Kierkegaard rokonának: „Ezek az írások új világításba helyezik a mi viszonyunkat – olyan világításba, amilyenben nemegyszer láttam már én is; de... amiről szerénységem tiltotta meg, hogy igaznak higgyem, pedig rendületlen hitem őbenne mindig visszavitt ide.”

És Kierkegaard is megérezett valamit ebből a bizonytalanságból. Megérezte, hogy az ő gesztusa mégis csak lehetőség lehet Regine szemében, és csak úgy, mint Reginé az övében. És nincsen mód arra szilárd valóságot teremteni közöttük. Mert ha van út a biztos igazat megtudni, ez csak a Reginéhez vezető út lehetett volna, és a legkisebb megindulás errefelé rácsúszott volna minden eddigire, és végleg lerontotta volna azt. Meg kellett maradni a belül bizonytalan külső mozdulatlanságban, mert hátha csakugyan megszilárdult már odaát minden, és eleven életbe nyúlna bele a közeledés gesztusa. Csak hátha, mert tíz évvel az eljegyzés felbontása után sem mer vele találkozni mégsem, mert hátha csak álarc az ő életén az egész házasság, és éppen úgy szereti őt, mint azelőtt, és széttephet mindent egy találkozás.

De fenntartani sem lehet a gesztus merev biztosságát – ha ugyan biztosság az valahol igazán. Nem lehet akarva sem örökre könnyű játékokba takarni egy olyan súlyos szomorúságot, mint a Kierkegaard-é, sőt még akarni sem lehet sokáig ezt az eltakartságot. És nem lehet soha végérvényesen bebújtatni a hűtlenség jelmezébe egy, az övéhez hasonló erővel izzó szeretetet. Igen, a gesztus visszahat a lélekre, de a lélek megint kihat az őt titkolni akaró gesztusra, és áttündöklük rajta, és egyik sem maradhat meg egy egész életen keresztül a maga kemény, a másiktól elzárkózó tisztaságban.

És az egyetlen, amit a gesztusok külső – úgy-ahogy – megőrzött tisztasága ad, hogy mindegyiknek félre kell értenie mindig a másiknak minden kimozdulását annak egyértelműségéből. És életet eldöntőkké válhatnak így véletlen mozdulatok és igazában semmit sem jelentő, elejtett szavak, és a gesztusnak a másokban életre keltett reflexe mindennek ellenére elég erős mégis visszakényszeríteni a maga választotta helyzetébe az onnan kimozdulni akarót. Mikor elváltak, Regine Olsen megkérdezte, sok síró kérése és kérdése között szinte gyerekesen, Kierkegaard-t, hogy fog-e majd valamikor néha-néha gondolni rá – és ez a kérdés vezérmotívuma lett a Kierkegaard egész életének. És mikor eljegyezte magát, helyeslését várva üdvözölte őt az utcán – egészen más gondolatokat idézve fel a mit sem sejtő Kierkegaard-ban. És mikor Kierkegaard nem bírta tovább el álarcának súlyát, és úgy érezte, hogy behegedtek már a sebek, és itt az idő az egymás megértésére – Regine, férjével egyetértve, a biztosság gesztusával felbontatlanul küldte vissza a levelét, hogy aztán örökre bizonytalanságban maradjon minden kérdés, ami mégis csak kérdés volt számára mindig. És hogy Kierkegaard halála után mély szomorúsággal érezze a mindent döntően tisztázó szavak elmaradása okozta bizonytalanságot. És minden találkozásukban és minden nem-találkozásukban mindig ugyanez az inadekvátság: a kizökkenés a gesztusból és a kényszerű visszazökkenés belé, és a másik oldalon egyforma félreértése mind a kettőnek.

12.

Ahol a pszichológia kezdődik, ott vége a monumentalitásnak, és az egyértelműség mi más, mint szerény kifejezése egy, a monumentalitás felé irányuló törekvésnek. Ahol megkezdődik a pszichológia, ott nincsenek többé tettek, csak tettek motívumai, és ami okokra szorul, és eltűri, hogy megokoltassék, abból kiveszett már minden szilárdság és egyértelműség. És ha csonka maradványaiból megmaradt volna is benne valami, az okok áradása menthetetlenül el fogja mosni azt. Mert nincsen ingadozóbb a világon az okoknál és a megokoltaknál; amit egy ok előidézett, annak – más okokból – az ellenkezője is történhetett volna, sőt kicsit változó körülmények mellett ugyanezen okok következtében is. És még ha ugyanazok maradnának is az okok – de nem maradnak ugyanazok soha –, állandóak nem lehetnek sohasem: ami mindent elsöprő volt a nagy szenvedély pillanatában, nevetségesen kicsiny lesz, ha elültek a viharok, és egy utólagos megismerés óriássá növeszthet egy valamikor megláthatatlanul parányit.

Liliput és Brobdingnag birodalmi pillanatonkénti váltakozása a motívumok közepette élés, és valamennyi között a legtalajtalanabban süppedős és leglégisebben szétfosló a lelki okok birodalma, a pszichológiáé. Ha megkezdődött a pszichológia szerepe az életben, akkor vége az élet minden egyértelmű becsületességének, egyúton-járó monumentalitásának. Ha a pszichológia uralkodik az életben, akkor nincsenek többé az életet, élethelyzeteket magukba záró gesztusok. Mert a gesztus addig egyértelmű csupán, amíg konvencionális minden pszichológia.

Itt válik el tragikus véglegességű élességgel költészet és élet. Az írások pszichológiája mindig egyértelmű, mert mindig ad hoc pszichológia, mert ha többféle is látszik hajlani, többrétűsége is egyértelmű mindig, és csak bonyolódottabbá teszi a végső egység egyensúlyozottságát. És az életben nincsenek egyértelműségek, mert ott nincsen ad hoc pszichológia, mert nemcsak azok a motívumok szerepelnek, amik – az egység kedvéért – fel vannak vetve, és nem cseng ki minden, ami hangzani kezdett valamikor. Mert az életben nem lehet konvencionális a pszichológia, mint a költészetben mindig, bármilyen finoman bonyolódott is annak konvenciója. Az életben csak a teljes korlátoltság érzékelhet teljes egyértelműséget, és a költészetben csak a teljesen nem sikerült lehet – ebben az értelemben – egyszerre többet jelentő.

Ezért a legmélyebben költőietlen minden életek közül a költő élete, a legmélyebben profiltalan és gesztustalan. (Keats látta ezt meg legelőször.) Mert a költőben tudatossá válik, ami életté teszi az életet; az igazi költőben – az étellel szemben – nem lehet semmi korlátoltság, és az életet, a maga életét illetően semmi illúzió. És az élet ezért csak nyersanyag a költő számára; csak az ő spontánul erőszakos kezei gyúrhatnak ki valami egyértelműt a káoszból, szimbólumot a testetlen jelenségből, adhatnak formát – határokat és jelentőséget – az ezerfelé elnyúlónak és szétfolyónak. Ezért nem számíthat a költőnek soha a maga élete mint megformálandó.

És a Kierkegaard heroizmusa ez volt: formát teremteni akarni az életből. Becsületessége: választakat látni, és végigmenni a választott úton. Tragédiája: hogy élni akarta azt, amit élni nem lehet. „Hasztalan küszködök”, írja, „elvész alólam a talaj. Az életemből mégis csak költő-egzisztencia lesz.” És azért semmi és azért értéktelen a költő egzisztenciája, mert sohasem abszolút, mert soha sincs magában és magáért, mert mindig csak valamihez való vonatkozásban létezik, és ez a vonatkozás nem jelent semmit, és mégis kimeríti azt teljesen. A pillanatot legalább, de az élet nem áll másból, mint ilyen pillanatokból.

Ez ellen, ennek szükségszerűsége ellen folyt a sehol sem korlátolt Kierkegaard életének fenségesen korlátolt küzdelme. És az élet – azt lehetne mondani, ravasz kiszámítottsággal – mindent megadott neki, amit megadhatott, amit ő kívánhatott magának. Persze csalárdság volt az élettől minden ajándék, mert az igazit nem adhatta meg soha, és csak mélyebben csalogatta bele a mindent elnyelő sivatagba – mint Napóleont az orosz seregek – minden győzelem és hódítás látszatával, amit megadott neki.

Mert ezt kívánta magának az ő heroizmusa. Kiküzdötte életében, és ki halálában. Úgy tudott élni, hogy minden életmozdulatát magába zárta egy-egy nagy, szoborszerű biztossággal meglátott és végigvitt gesztusa, és úgy halt meg, hogy a legjobbkor jött a halál, akkor, amikor ő kívánta, úgy, ahogy ő kívánta. De láttuk, hogy közletről mennyire volt biztos a legbiztosabb gesztus is, és ha legigazibb és legmélyebb küzdelme csúcspontján érte is utol a halál, és úgy, ahogy ő akarta, hogy vértanúja lehetett általa annak, amiért küzdött, nem lehetett annak igazi vértanúja mégsem. Mert mégis több lehetőség felé mutatott a halála is, mert több lehetőség felé mutat minden az életben, és csak utólagos valóságok zárnak ki egypárat a lehetőségek közül (nem mindet, az egy valóság kivételével) – csak azért, hogy újak millióit bocsássák útnak.

Korának kereszténysége ellen küzdött, amikor utolérte a halál a leghevesebb küzdelem kellős közepén, akkor, amikor a küzdelmen kívül nem volt már mit keresnie az életben, és alig volt már lehetősége fokozni ezt a küzdelmet. (És még külső véletlenek is sorsszerűvé tették ezt a halált: Kierkegaard mindig tőkéből élt – mint a korai középkor, uzsorának tartott minden kamatot –, és éppen a végére járt minden pénzének, mikor meghalt.) És mikor összeesett az utcán, és bevitték a kórházba, azt

mondta, hogy meg akar halni, mert az ügynek, amit képvisel, szüksége van az ő halálára.

És meghalt. De a halállal nyitva maradt minden kérdés: hová vezetett volna az az út, amelynek hirtelen vége szakadt az ő sírkövével? Merrefelé volt útban, mikor a halállal kellett találkoznia? És a halál belső szükségszerűsége csak egy magyarázat-lehetőség a végtelen számú sorában, és ha nem belső hívásra és végszóra jött az, nem lehet végnek látni az ő útjának végét, és – gondolatban – keresni kell továbbkanyargását. És akkor ezerértelmű lesz a Kierkegaard halála is, véletlen, és nincsen benne igazi sorsszerűség. És nem gesztus akkor – hiába! – a Kierkegaard életének legtisztább, legegységesebb gesztusa.

Első megjelenés: *Nyugat*, 1910. márc. 16. III. évf. 6. sz. 378–387. Újraközölve *A lélek és a formák. Kísérletek* című kötetben: Franklin-Társulat, Bp. 1910. 129–150.
Közlésünk alapja: Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk. és a jegyzeteket készítette Tímár Árpád. Magvető Kiadó, Bp. 1977. 287–303.)